

हेतूनामिति घ्राणादयोयद्यपिदशसप्तहोत्रोरुक्तास्तथाप्येतेषां कः कस्य हेतुरितितन्नोक्तं अत्रतु युक्तिबलेन तत्साधनं अधिकमुच्यत इति विशेष इति भावः तत्र गंधाद्यनुभवे प्रीत्यप्रीतिविषादाः सत्वरजस्तमोगुणकार्यभूता उत्पद्यन्ते ते यद्यात्मधर्माः स्युर्न तर्हितस्त्वरूपोच्छेदं विना तस्य तद्वियोग आत्यंतिको युज्यते घटस्यैव रूपसामान्येन यदि प्रकृते स्तर्हि सापि आत्मसमसत्त्वाच्चेत् विभुनोर्द्वयोर्वियोगायोगात्पुरुषस्य चालुमदृश्यत्वादवश्यं भोगस्य प्राप्तेरनिर्माक्ष एव तस्माद् जूरगतुल्या प्रकृतिस्तत्कार्यं च सर्वतादृशमेव दृष्टिसमसमयोत्पत्तिकमित्याशयेनाह घ्राणमिति गुणा अविद्यासैव हेतुर्येषां ते गुणहेतवः घ्राणादिकं सप्तदशकस्य लिङ्गस्योपलक्षणं ॥ ४ ॥ गंधादयोपि गुणहेतुत्वमत्यजंत एव कर्महेतवः कर्मजा अपि भवन्ति स्थूलं सर्वकर्मण एव फलमित्यर्थः ॥ ५ ॥ कर्मकर्तृवत्तत्फलभोक्तृरूपेण घ्रात्रादिरूपो भवतीति घ्रात्रादयः कर्तृहेतवः एते नाकर्तृभोक्तृत्वं वांछन्सांख्यो निरस्तः भोक्तृत्वस्यापि भोगकर्तृरूपत्वात् ॥ ६ ॥ एतेषामभेदमाह स्वगुणमिति एते घ्रात्रादयः गुण औपाधिकं रूपं घ्राणादितद्वन्तस्तत्साधनाः संतः स्वगुणं गंधादिकं भक्षयन्ति भुंजते अयं भावः यथा आकाशः कर्णशङ्कुलीरूपमुपाधिप्राप्य श्रोत्रभावं गतस्तेनैव स्वगुणं शब्दं प्रकाशयति एवं घ्रात्रादयोपि अथ यो वेदेदं जिघ्राणीति स आत्मा गंधाद्यघ्राणमिति श्रुतेः स्वोपादानकघ्राणादिमंतः स्वोपादानकमेव शब्दादिकं भुंजते तथाच प्रयोगः मेयमातारौ एकोपादानकौ भास्यभासकत्वात् शब्दश्रोत्रवदित्यात्मा द्वैतसाधकः सूचितो भवति कितन्मेयमात्रोर्गुणरूपयोरुपादानं तत्राह अहंच निर्गुणो नंत इति अस्मदर्थ

हेतूनां साधनं चैव शृणु सर्वमशेषतः ॥ घ्राणं जिह्वा च चक्षुश्च त्वक् श्रोत्रं च पंचमं ॥ मनो बुद्धिश्च सप्तैते विज्ञेया गुणहेतवः ॥ ४ ॥ गंधोरसश्च रूपं च शब्दः स्पर्शश्च पंचमः ॥ मंतव्यमथ बोद्धव्यं सप्तैते कर्महेतवः ॥ ५ ॥ घ्राता भक्षयिता द्रष्टा वक्ता श्रोता च पंचमः ॥ मंता बोद्धा च सप्तैते विज्ञेयाः कर्तृहेतवः ॥ ६ ॥ स्वगुणं भक्षयन्त्येते गुणवंतः शुभाशुभं ॥ अहंच निर्गुणो नंतः सप्तैते मोक्षहेतवः ॥ ७ ॥

एव घ्राणादिगुणरहितो गंधघ्रातृत्वादिपरिच्छेदरहितस्तयोरुपादानमित्यर्थः एवं पृथिवीहोता द्यौरध्वर्युः रुद्रो ग्रीत् बृहस्पतिरुपवक्तेति च होतृमंत्रो व्याख्यातः तथा हि पृथिवीशब्दोक्तं घ्राणादिकं अतीन्द्रियत्वसामान्यात् होतृप्रकाशयदेवता तुल्यं होतृशब्देनोक्तं सुखसाधनतया द्युशब्दोक्तं गंधादिकं दृष्टार्थत्वसामान्यादध्वर्युकर्तृकनिर्वापावघातादितुल्यं अध्वर्युशब्देनोक्तं लब्धैरलब्धैश्च गंधादिभीरोध्यमानो रोध्यमानो वारुद्रशब्दोक्तो घ्रात्रादिः कामाग्नीधकत्वसामान्यादग्नीच्छब्देनोक्तः कारणब्रह्मणोऽप्यधिष्ठानत्वेन पालकत्वाद्बृहस्पतिशब्दोक्तो निर्गुणः साक्षिमात्ररूपत्वाद्दुपवक्तानमुख्यो वक्ता एतदुपद्रष्टृत्वादेरप्युपलक्षणं तेन सर्गादौ ईक्षणस्याप्ययं कर्त्तान्भवति एवं चित्तिः स्मृगित्यादयो दश होत्रादिमंत्रा अपि व्याख्यायाः विस्तरभयात्तु नेह व्याख्यायन्ते चित्तिचित्तादिः सर्वोप्यात्मन एव व्यूहो दश होत्रादिशब्दानां आत्ममात्रवाचकत्वस्य आत्मन्मात्मन्नित्यामंत्रयत तस्मै दशमं हूतः प्रत्यशृणोत् सदशहूतो भवत् दशहूतो हवैनामैषः तं वा एतं दशहूतं संतं दशहोतेत्याचक्षते परोक्षेण इति श्रवणात् आमंत्रणमनुसंधानं प्रतिश्रवणमुपवक्तुः साक्षात्कार इति दिक् कथं तर्हि निर्गुणस्यानंतस्य प्रतिपत्तिरितितत्राह सप्तैते मोक्षहेतव इति इन्द्रियाणां विषयाणां च ग्रहातिग्रहसंज्ञकबंधरूपत्वात्तेषां वियोगेशब्दशङ्कुल्यभावेन भसः स्वतन्मात्रत्ववदात्मनो निरुपाधेर्भेदकाभावाच्चिन्मात्ररूपेणावस्थिता एते अव्यवहिता घ्रात्रादय एव मोक्षहेतवः स्युः घ्रातृत्वाद्यभिमान त्यागो मोक्ष इत्यर्थः ॥ ७ ॥